تاریخ تمدن اسلامی- ۴۷

نقش زنان در موقوفات اسلامی

از راست به چپ: مدرسه جده‌بزرگ، مدرسه نیم‌آورد و مسجد گوهرشاد

ج) وقف موجب ترویج فرهنگ اسلامی

وقف تنها بعد اقتصادی و خیریه نداشت، بلکه فرهنگ آن موجب، ترویج فرهنگ اسلامی در محل‌های مربوطه می‌شد. روبرت گراهام ایروین (استاد تاریخ قرون وسطی در دانشگاههای سنت آندره لندن، کمبریج و آکسفورد، مورخ، رمان نویس و نویسنده ادبیات عرب و ویراستار ضمیمه ادبی تایمز در کتاب «هنر اسلامی» در این باره می‌نویسد:

«... مجموعه‌های بزرگ مذهبی یا عمارت‌هایی که از سوی موقوفات تامین مالی می‌شدند، نقش تعیین‌کننده‌ای در اسلامی شدن قسطنطنیه (پس از فتح آن توسط محمد دوم، سلطان عثمانی در سال ۱۴۵۳) ایفا کردند. به عنوان مثال مسجد فاتح که پس از تسخیر شهر به فرمان سلطان محمد ساخته شد، کارکنان فراوان، غذاخوری‌های خیریه، مغازه‌های جانبی و موسسات مختلف داشت و برهمه محله‌های شهراشراف داشت...»

***روبرت ایروین در کتاب «هنر اسلامی» ضمن‌اشاره به ارزش سندی وقفنامه‌ها، به مسئله حضور فعال زنان در موقوفه‌ها نیز می‌پردازد: «... وقفیه‌ها (وقف نامه ها) مانند مدارک می‌توانند بسیار ارزشمند باشند. به عنوان مثال بسیاری از اسناد وقف نشان می‌دهد که میزان قابل توجهی از قدرت اقتصادی در دست زنان بوده، زنان نه فقط سرپرست موقوفات، بلکه حتی موسس و حامی موقوفات مذهبی نیز بودند.**

زنان در موقوفات مسئولیت‌های اصلی داشتند

در این وقفنامه‌ها یا وقفیه‌ها یعنی اسنادی که همه جزئیات و ریز موضوع وقف و چگونگی و حدود و حتی زمان و میزان آن را بیان می‌کردند، بخشی از آنچه در کتب تاریخی نیامده یا ناگفته و پنهان مانده بود را گویی از گوشه گوشه‌های اوقاف بیرون کشیده و در برابر چشمان تاریخ و آیندگان قرار می‌داد. آنچه پیش از این در وقفنامه «ربع رشیدی» هم مشاهده شد، بخشی از آن ناگفته‌ها بود که در جزیی‌ترین شکل خویش در آن سند مهم تاریخی ثبت شده است. یکی دیگر از مواردی که همین وقفنامه‌ها می‌توانند ورای تاریخ نگاری‌ها بازگو نمایند، نشانه‌هایی از صاحبان وقف است که معمولا هویت خود را در منظر عام پنهان نگاه داشته اما در وقفنامه که تنها به نظر برخی محرمان می‌رسید، این هویت آشکار بود. بنابراین در کتب تاریخی اغلب نشانی از هویت واقفان رویت نمی‌شود مگر در نمونه‌های خیلی معروف مانند همان «ربع رشیدی». بنابراین یکی از مواردی که از مکتوبات وقفنامه‌ها بدست آمد، این موضوع بود که اغلب واقفان و موسسان موقوفه‌ها و حتی حامیان آن موسسات وقفی، از میان زنان متمول بوده‌اند. روبرت ایروین در همان کتاب «هنر اسلامی» ضمن‌اشاره به ارزش سندی وقفنامه ها، به مسئله حضور فعال زنان در موقوفه‌ها نیز می‌پردازد:

«... وقفیه‌ها (وقف نامه ها) مانند مدارک می‌توانند بسیار ارزشمند باشند. به عنوان مثال بسیاری از اسناد وقف نشان می‌دهد که میزان قابل توجهی از قدرت اقتصادی در دست زنان بوده، زنان نه فقط سرپرست موقوفات، بلکه حتی موسس و حامی موقوفات مذهبی نیز بودند. چشمه‌های عمومی، آبشخورهای اسبان واشیای با ارزش مانند قرآن‌های مذهب یا چراغ‌های مطلای مسجد نیز ممکن بود وقف شوند و تحت حمایت یک موسسه وقف قرار گیرند. قدیمی‌ترین قرآن باقی مانده وقفی به نیمه دوم قرن نهم برمی گردد.

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی که از یهودیت به اسلام گرویده بود و وزیر دولت مغول در ایران (در اوایل قرن چهاردهم) بود، یک موسسه وقفی ایجاد کرد تا انتشار کتاب تاریخ جهان خود را تضمین کند...»

ماجرای ورود زنان به عرصه وقف در تاریخ ایران از زمان ورود اسلام آغاز می‌گردد که در اسناد و مدارک بر جای مانده نام هر کدام از این زنان را می‌توانیم بیابیم.

موقوفات این زنان که تعداد آنها به بیش از ۴۰۰۰ مورد می‌رسد و قدمت برخی از آنها به بیش از پانصد سال می‌رسد موارد گوناگونی را از قبیل اراضی مزروعی، دکاکین، تکایا، مساجد، منازل مسکونی، دارالایتام، درمانگاه و سایر مراکز عام‌المنفعه شامل می‌شوند و هر یک دارای مصارف مشخص بوده و عواید آنها همه ساله به واسطه متولّی یا سازمان اوقاف، صرف اجرای نیات واقفین می‌شده است.

در میان زنانی که نام آنها در میان کسانی که وقف کرده‌اند در تاریخ ایران به یادگار مانده است می‌توان از «مهد علیا گوهرشاد آغا» ازاشراف زنان خراسان و همسر شاهرخ پسر امیر تیمور گورکانی سخن گفت. گوهرشاد که با فروش گردنبند الماسش هزینه ساخت مسجد گوهرشاد را داد، در سال ۸۶۱ هجری قمری بر اثر وسوسه جمعی در هرات به قتل رسید و پیکرش در مدرسه گوهرشاد هرات که خود آن را ساخته بود، در کنار مزار شوهرش به خاک سپرده می‌شود. به جز مسجد گوهر شاد بیگم، مدرسه و خانقاه مهد علیا گوهر شاد آغا در هرات و همچنین مسجد جامع معروف گوهر شاد در مشهد مقدس هم از موقوفات گوهرشاد است.

*** اسناد یاد شده که حکایت از مشارکت زنان در امور خیریه در زمان صفوی می‌کند، یک سوم از کل موقوفات آن دوران را در بر می‌گیرد. در جدولی که «ماساشی هانه دا» پژوهشگر ژاپنی درباره وقفیات این دوره تهیه کرده نام ۲۵ مدرسه ذکر شده است که بانی چهار مدرسه از آن میان زنان هستند.**

دوران صفوی از دوران‌هایی است که در آن سنت وقف گسترش بسیار پیدا کرد. در این زمان مساجد، مدارس، بیمارستان‌ها و کاروانسراهای بسیاری ساخته و برای هر یک موقوفات متعددی قرارداده شد. همچنین افراد بسیاری املاک و مستغلات خود را برای مراسم عزاداری و احیای شب‌های متبرک و نیز بر مزارات شریفه و اماکن مقدسه و حتی بر مسافران عتبات وقف کردند. علاوه بر اینها مسائل کوچکی چون روشنایی معابر شهر، دست‌گیری از فقرا، بیماران، درراه‌ماندگان و حتی حیوانات علیل از چشم واقفان دور نمانده است.

در این دوره است که در اسناد و مدارک، نام زنان بسیاری را به عنوان کسانی که اموال خود را وقف امور مختلف کرده اند، می‌یابیم که از بین آن‌ها می‌توان به زنی چون «دلارام خانم» همسر شاه عباس اول که جده بزرگ شاه عباس دوم صفوی بود،اشاره کرد. از موقوفات این زن، مدرسه‌ای در اصفهان است که وقف آن در کتیبه‌اش سال ۱۰۵۶ هجری قمری آمده است. این مدرسه که به منظور ترویج علوم دینی تاسیس شد، امروز به نام مدرسه «جده کوچک» در اصفهان مشهور است.

انتخاب اصفهان به عنوان پایتخت دولت شاه عباس اول اوج ترویج و رونق وقف و کارسازی آن بود، به طوری که بسیاری از آثار و ابنیه و مؤسسات قابل اعتنای آن عهد بر اثر همین موضوع شکل گرفت. بانوان در این تحول ارزشمند تأثیر گذار بودند؛ چه زنان دربار اعم از مادران، همسران و دختران پادشاهان و یا زنان امراء و حکام، عالمان و دانشمندان و حتی بانوان دیگر اقشار جامعه، همگی در این زمینه نقش برجسته ای ایفا کرده‌اند. برخی از این نهادها و مراکز علمی ـ معنوی وقف شده، هنوز هم باقی مانده و منشأ خیرات و برکات متعددی شدند.

یک استادیار رشته تاریخ دانشگاه الزهرا در تحقیقی با نام «زنان واقف در پایتخت صفوی» به موضوع اموال وقفی زنان عصر صفویه پرداخته است. بنا به این تحقیق از میان ۱۷ موردی که مورد بررسی قرار گرفته، ۶ مورد وقف مدرسه، ۳ مورد وقف بر اولاد، ۵ مورد وقف بر امامان و امامزادگان و ۳ مورد وقف براشخاص (مانند غلامان و کنیزان و نیازمندان) بوده است. از ۵۹ وقف نامه‌ای که از سده آخر حکومت صفویان در اصفهان پایتخت مذهبی این دولت در اداره کل اوقاف این شهر بر جای مانده است تعداد ۱۷ وقف نامه به وابستگان شاهان صفوی، زنان درباری و قشر مرفه آن دوران تعلق دارد.

اسناد یاد شده که حکایت از مشارکت زنان در امور خیریه در زمان صفوی می‌کند، یک سوم از کل موقوفات آن دوران را در بر می‌گیرد.

در جدولی که «ماساشی هانه دا» پژوهشگر ژاپنی درباره وقفیات این دوره تهیه کرده نام ۲۵ مدرسه ذکر شده است که بانی چهار مدرسه از آن میان زنان هستند. این مدارس به ترتیب زمان وقف عبارتند از «مدرسه جده کوچک»، «مدرسه جده بزرگ»، «مدرسه نیم آورد» و «مدرسه مریم بیگم» که هنوز هم در اصفهان دایر هستند. با توجه به اینکه احداث، نگهداری و وقف مدرسه نیاز به هزینه بالایی دارد، نگاهی به نسب نامه این واقفان، روشن می‌سازد که همگی از طبقه درباری و از وابستگان به شاهان صفوی بودند. به غیر از «زینب بیگم» همسر «حکیم الملک اردستانی» که خارج از طبقه فرادست جامعه بوده است.

با این همه از یک سو توجه زنان به امر احداث مدرسه و از سوی دیگر اختیاری که در خرج اموال خود داشتند بسیار قابل توجه است.

زنان واقف با شروطی که برای مدرس و طلبه و چگونگی اداره مدرسه معین می‌کردند، علایق و نظرات خود را بر آن تحمیل می‌نمودند و در واقع به لحاظ فکری بر اداره مدرسه اعمال نفوذ می‌کردند.

وقف برای امامان و اماکن مقدسه، موردی دیگر است که از دید زنان دوره صفوی پنهان نمانده است. «گوهر شاه بیگم» در سال ۱۰۷۱ نیمی از موقوفه خود را بر زائران و مجاوران امیرالمومنین و نیم دیگر را بر آستانه امام حسین (علیه السلام) وقف کرد. مادر «شاه سلیمان» نیز در سال ۱۰۷۹ هجری قمری در پی اجابت نذری برای بهبودی بیماری فرزندش، املاک خود را بر عتبات عالیات وقف کرده بود.

اقتصاد مقاومتی؛ سیاست‌ها و انتظارات در بیانات رهبر انقلاب - ۴۶

گردآورنده: ناصر عابدی

رهبر انقلاب ضمن بیان سیاست‌های اقتصاد مقاومتی:

رونق اقتصادی را بدون عدالت اجتماعی نمی‌خوانیم

*** رهبر انقلاب: ما به‌خاطر استقلالمان، به‌خاطر عزت‌مداری‌مان، به‌خاطر اصرارمان بر تحت تأثیر سیاست‌های قدرت‌ها قرار نگرفتن، مورد تهاجم و سوءنیت هم قرار داریم؛ یعنی نسبت به ما - همچنان که در شرایط کنونی مشاهده می‌کنید - انگیزه‌های مخالفت و اخلالگری و اشکال‌تراشی و ایجاد مشکل، بیش از بسیاری از کشورهای دیگر است. بنابراین ما بیشتر بایستی اهتمام بورزیم به اینکه پایه‌های اقتصاد را محکم کنیم و اقتصادمان را مقاوم‌سازی کنیم.**

پیوست ۲:

متن بیانات در جلسهٔ تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی

(بیستم اسفند ۱۳۹۲)

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم

خوشامد عرض می‌کنم به همهٔ برادران و خواهران عزیز و تشکر می‌کنم که این دعوت را اجابت کردید و در این جلسه حضور پیدا کردید تا ان‌شاءالله با آنچه در این فضای همدلی مطرح می‌شود، کاری در جهت پیشرفت کشور و گامی در راه رسیدن به آرمان‌های بلند کشور انجام بشود و برداشته بشود.

هدف از اینکه به شما برادران و خواهران زحمت دادیم که اینجا تشریف بیاورید، این است که دربارهٔ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی که اخیراً ابلاغ شد و اعلام شد، قدری صحبت بشود که هم تا حدودی تبیین و هم تأکید [شود] بر آنچه لازمهٔ این سیاست‌هاست و وظایفی که این سیاست‌های مهم و اساسی بردوش همهٔ ما می‌گذارد. قبلاً سیاست‌های گوناگونی در زمینه‌های اقتصادی ابلاغ شده است؛ مثل سیاست انرژی، سیاست تولید ملی، سیاست اصل ۴۴، سیاست امنیت سرمایه‌گذاری، سیاست‌های آب و غیره؛ در آن سیاست‌ها آنچه کانون توجه در هر بخشی بوده است، ارائهٔ نقشه‌راه بوده؛ یعنی خواستیم مثلاً در زمینهٔ تولید ملی یا مسئلهٔ آب یا مسئلهٔ انرژی و امثال این‌ها نقشه‌راهی ارائه بشود که براساس آن، مسئولان، کار خودشان را پیش ببرند. [اما] در این سیاست‌ها تنها مسئلهٔ نقشه‌راه نیست، بلکه در اینجا شاخص‌های درستْ پیمودن راه هم مطرح شده؛ درست مثل علائم راهنمایی و رانندگی. در بندهای مختلف این سیاست‌ها وظایفی تعیین شده‌است که در واقع این وظایف تضمین‌کنندهٔ درستی حرکت در این راه است؛ یعنی این سیاست‌ها که فراگیر و عمومی و کلی است، در هر بخشی شاخصه‌هایی را مشخص کرده است که در مطالعهٔ بندهای سیاست‌ها، کارهایی که باید انجام بگیرد، مشخص است. مجموعهٔ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در واقع یک الگوی بومی و علمی است که برآمدهٔ از فرهنگ انقلابی و اسلامی ماست؛ متناسب با وضعیت امروز و فردای ماست. من شرح خواهم داد که این مربوط به وضع کنونی و شرایط کنونی کشور نیست، این یک تدبیر بلندمدت برای اقتصاد کشور است؛ می‌تواند اهداف نظام جمهوری اسلامی را در زمینهٔ مسائل اقتصادی برآورده کند؛ می‌تواند مشکلات را برطرف کند؛ درعین‌حال پویا هم هست؛ یعنی ما این سیاست‌ها را به‌صورت یک چهارچوب بسته و متحجر ندیده‌ایم، قابل تکمیل است، قابل انطباق با شرایط گوناگونی است که ممکن است در هر برهه‌ای از زمان پیش بیاید؛ و عملاً اقتصاد کشور را به حالت «انعطاف‌پذیری» می‌رساند؛ یعنی شکنندگی اقتصاد را - به‌خصوص در این سال‌های اخیر - با تکانه‌های شدید اقتصادی که در دنیا به وجود آمد، کشورهای متعددی به دنبال مقاوم‌سازی اقتصاد خودشان برآمدند؛ البته هر کشوری شرایط خاص خودش را دارد. این اقتصاد سرمایه‌داری با مشکلاتی که ناشی از این اقتصاد بود، از غرب و از آمریکا سرریز شد به بسیاری از کشورها؛ و اقتصاد جهانی در مجموع، یک کل مرتبط به یکدیگر است، طبعاً کشورها از این مشکلات کم‌وبیش متأثر شدند؛ بعضی بیشتر، بعضی کمتر. بنابراین خیلی از کشورها در صدد برآمدند که اقتصاد خودشان را مقاوم‌سازی کنند؛ به‌تعبیری همین اقتصاد مقاومتی را به‌شکل متناسب با کشورهایشان برنامه‌ریزی کنند، تحقق ببخشند. به نظر من احتیاج ما به اقتصاد مقاومتی بیش از کشورهای دیگر است؛ ما بیشتر احتیاج داریم که اقتصاد خودمان را مقاوم‌سازی کنیم. اولاً به همان دلیل مشترک بین ما و دیگر کشورها؛ ما با اقتصاد جهانی مرتبطیم، بنای بر همین ارتباط هم داریم، ما قصد جداشدن و مُنعزِل شدن از اقتصاد جهانی را به‌هیچ‌وجه نداریم و در شرایط کنونی دنیا نمی‌توان هم داشت؛ بنابراین متأثر می‌شویم از آنچه در دنیا در اقتصادهای جهانی اتفاق می‌افتد. ثانیاً خصوصیتی است که ما داریم؛ ما به‌خاطر استقلالمان، به‌خاطر عزت‌مداری‌مان، به‌خاطر اصرارمان بر تحت تأثیر سیاست‌های قدرت‌ها قرار نگرفتن، مورد تهاجم و سوءنیت هم قرار داریم؛ یعنی نسبت به ما - همچنان که در شرایط کنونی مشاهده می‌کنید - انگیزه‌های مخالفت و اخلالگری و اشکال‌تراشی و ایجاد مشکل، بیش از بسیاری از کشورهای دیگر است. بنابراین ما بیشتر بایستی اهتمام بورزیم به اینکه پایه‌های اقتصاد را محکم کنیم و اقتصادمان را مقاوم‌سازی کنیم؛ نگذاریم وضعیتی وجود داشته باشد که یا حوادث و تکانه‌های ناگزیر و یا سوءنیت‌ها بتواند در اقتصاد ما اثر بگذارد. بنابراین ما به این نیاز داریم.

من یک فهرست اجمالی از مؤلفه‌ها و ویژگی‌های الگوی اقتصاد مقاومتی را مطرح می‌کنم. من در سه بخش، عرایضم را تقسیم کرده‌ام: یکی فهرست این مؤلفه‌هاست؛ بعد چند نکته برای اینکه ما چرا اقتصاد مقاومتی را امروز یک ضرورت می‌دانیم و دنبال می‌کنیم؛ و در بخش سوم هم الزاماتی که بایستی به آن‌ها پایبند باشیم.

در این بخش [اول] من ده ویژگی را یادداشت کرده‌ام که به شما عرض می‌کنم که این‌ها ویژگی‌های این سیاست‌های اقتصاد مقاومتی است که مطرح شده و در واقع مؤلفه‌های این مجموعه است:

یکی مسئلهٔ ایجاد تحرک و پویایی در اقتصاد کشور و بهبود شاخص‌های کلان است؛ از قبیل رشد اقتصادی، از قبیل تولید ملی، از قبیل اشتغال، کاهش تورم، افزایش بهره‌وری، رفاه عمومی. در تأمین این سیاست‌ها، تحرکی در اقتصاد کشور و بهبودی در این شاخص‌ها در نظر گرفته شده؛ و از همهٔ این شاخص‌ها مهم‌تر، شاخص کلیدی و مهم عدالت اجتماعی است. یعنی ما رونق اقتصادی کشور را بدون تأمین عدالت اجتماعی به‌هیچ‌وجه قبول نداریم و معتقد به آن نیستیم. کشورهایی هستند که شاخص‌هایشان خیلی خوب است، مطلوب است، رشد اقتصادیشان خیلی بالاست؛ لکن تبعیض، اختلاف طبقاتی، نبود عدالت در آن کشورها محسوس است؛ ما این را به‌هیچ‌وجه منطبق با خواست اسلام و اهداف جمهوری اسلامی نمی‌دانیم. بنابراین، یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ما، شاخص عدالت اجتماعی است. باید طبقات محروم از پیشرفت اقتصادی کشور به‌معنای واقعی کلمه بهره‌مند بشوند. این مؤلفهٔ اول.

*** رهبر انقلاب: ما به‌خاطر استقلالمان، به‌خاطر عزت‌مداری‌مان، به‌خاطر اصرارمان بر تحت تأثیر سیاست‌های قدرت‌ها قرار نگرفتن، مورد تهاجم و سوءنیت هم قرار داریم؛ یعنی نسبت به ما - همچنان که در شرایط کنونی مشاهده می‌کنید - انگیزه‌های مخالفت و اخلالگری و اشکال‌تراشی و ایجاد مشکل، بیش از بسیاری از کشورهای دیگر است. بنابراین ما بیشتر بایستی اهتمام بورزیم به اینکه پایه‌های اقتصاد را محکم کنیم و اقتصادمان را مقاوم‌سازی کنیم؛ نگذاریم وضعیتی وجود داشته باشد که یا حوادث و تکانه‌های ناگزیر و یا سوءنیت‌ها بتواند در اقتصاد ما اثر بگذارد. بنابراین ما به این نیاز داریم.**